

१० चैत २०८२

डा .अकिहिको तानाका (Dr. Akihiko Tanaka)

अध्यक्ष (President)

जापान इन्टरनेशनल कोअपरेसन एजेन्सी

(Japan International Cooperation Agency)

दक्षिण एशिया विभाग

(South Asia Department)

ऋण जोखिम विश्लेषण तथा वातावरणीय समीक्षा विभाग

(Credit Risk Analysis and Environmental Review Department)

नेपाल कार्यालय

)Nepal Office(

नेपालको नागढुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण आयोजनामा वातावरणीय तथा सामाजिक विषयसम्बन्धी जाइका मार्गदर्शनको लागि परीक्षकको अनुसन्धान प्रतिवेदनबारे राय¹

१. पृष्ठभूमि

नागढुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण आयोजना (यसपछि “आयोजना” भनिने) को उद्देश्य नागढुङ्गा पास वरपरको सडक अवस्थालाई सुरुङ्ग निर्माणमार्फत सुधार गर्नु हो, जसद्वारा काठमाडौं र नेपालका अन्य प्रमुख शहर/क्षेत्रहरूबीचको यातायात सञ्जाललाई सहज बनाउन योगदान पुग्नेछ। आयोजनाका लागि ऋण सम्झौता डिसेम्बर २०१६ मा हस्ताक्षर गरिएको थियो।

जाइकाका वातावरणीय तथा सामाजिक विषयसम्बन्धी मार्गदर्शन (अप्रिल २०१०) (यसपछि “जाइका मार्गदर्शन” भनिने) अनुसार, जाइकाले आयोजनाको योजना चरणदेखि कार्यान्वयन चरणसम्मका-सम्पूर्ण चक्र नेपाल सरकार तथा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबाट वातावरणीय तथा सामाजिक विषयहरू कार्यान्वयन गराउन सहयोग गर्दै आएको छ। यस सहयोगमा आयोजनासँग सम्बन्धित वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूको न्यूनीकरण तथा हटाउने कार्य सुनिश्चित गर्न र जाइका मार्गदर्शनमा निर्दिष्ट

¹ यो अंग्रेजी अनुवाद सन्दर्भ प्रयोजनको लागि मात्र उपलब्ध गराईएको हो। अंग्रेजी र जापानी संस्करण बिच भिन्नता भएमा जापानी संस्करण मान्य हुनेछ।

आवश्यकताहरूको पालना गराउन नेपाल सरकार तथा सम्बन्धित सरोकारवालासँग अनुगमन तथा परामर्श समावेश छन्।

अगस्ट ७, २०२५ मा, निवेदकहरूले आयोजनासम्बन्धी आपत्तिहरू उठाउनका लागि निवेदनहरू (यसपछि “निवेदनहरू” भनिने) जाइका मार्गदर्शनका परीक्षकहरू (यसपछि “परीक्षकहरू” भनिने) समक्ष पेश गरेका थिए। यस रसिद प्राप्त भएपछि, परीक्षकहरूले प्रारम्भिक अनुसन्धान (अगस्ट २२-अक्टोबर २४, २०२५) तथा जाइका मार्गदर्शनहरूसँग जाइकाको अनुपालनसम्बन्धी तथ्यहरूको अनुसन्धान (अक्टोबर २५, २०२५-फेब्रुअरी २४, २०२६)सञ्चालन गरेका थिए। यी अवधिहरूमा, दक्षिण एशिया विभाग र नेपाल कार्यालय (यसपछि संयुक्त रूपमा “सञ्चालन विभागहरू” भनिने) साथै ऋण जोखिम विश्लेषण तथा वातावरणीय समीक्षा विभागले अनुरोधमा उठाइएका समस्याहरू सम्बन्धी आफ्नो बुझाइ र प्रतिक्रिया परीक्षकहरूलाई स्पष्ट पारेका थिए।

फेब्रुअरी २४, २०२६ मा, परीक्षकहरूले जाइका का अध्यक्षसमक्ष “नेपालको नागदुङ्गा सुरुङ्ग निर्माण आयोजना सम्बन्धी अनुसन्धान प्रतिवेदन”(यसपछि “अनुसन्धान प्रतिवेदन” भनिने) पेश गरेका थिए। उक्त अनुसन्धान प्रतिवेदनले आयोजनाभित्र खानेपानी आपूर्ति कार्यक्रमको योजना चरणमा जाइका मार्गनिर्देशनसँग असंगत हुने एउटा अवधि रहेको थियो भनी निष्कर्ष निकालेको छ र अन्य पक्षहरूको सम्बन्धमा भने, परीक्षकहरूले जाइका मार्गदर्शनसँग स्पष्ट असंगति भएको निष्कर्ष निकाल्न सकेनन्, साथै सुधारका लागि जाइका लाई सिफारिसहरू पनि प्रस्तुत गरेका छन्।

२.सञ्चालन विभागहरूको राय (खानेपानी आपूर्ति कार्यक्रम र वैकल्पिक खानेपानी आपूर्ति उपायहरूको कार्यान्वयन अन्तर्गतको प्रतिक्रिया)

आयोजनाको लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन ईआईए सन् २०१५ मा सम्पन्न गरिएको थियो, जसले सुरुङ्ग निर्माणसँग सम्बन्धित भूमिगत पानीको स्तर घट्ने र मुहानको पानीमा कमी आउने जस्ता सम्भावित प्रभावहरूको पहिचान गर्यो। यी निष्कर्षहरूको आधारमा, विस्तृत डिजाइन चरण(२०१७-२०१८) मा प्रभावित हुने सम्भावित पानीका स्रोतहरू र स्थानीय बासिन्दाहरूमाथि एक सूची सर्वेक्षण गरिएको थियो, र भविष्यको जनसंख्या वृद्धिलाई ध्यानमा राखी नयाँ खानेपानी आपूर्ति संरचनाहरू स्थापना गर्ने उद्देश्यसहित खानेपानी आपूर्ति कार्यक्रमको अध्ययन गरिएको थियो।

खानेपानी आपूर्ति कार्यक्रमका तत्वहरू स्थानीय बासिन्दाहरूसँगको परामर्शपछि अन्तिम रूप दिइएको थियो, र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अन्तर्गतको सडक विभाग (यसपछि “DOR”) भनिने) र निवेदनमा उल्लेखित प्रभावित क्षेत्र पर्ने चन्द्रागिरी नगरपालिका बीच एक समझदारी पत्र (Memorandum of Understanding) सम्पन्न गरिएको थियो। त्यसपछि उक्त कार्यक्रम जापानी औपचारिक विकास सहयोग (ODA) ऋणअन्तर्गतको सहयोगमा कार्यान्वयन गरिएको थियो।

आयोजनाको निर्माण कार्यसम्बन्धी ठेक्का सन् २०१९ नोभेम्बरमा सम्पन्न भएको थियो, र सोही समयमा खानेपानी आपूर्ति कार्यक्रमको कार्यान्वयन पनि सुरु गरिएको थियो। उक्त कार्यक्रम सुरुमा सन् २०२० नोभेम्बरसम्म पूरा गर्ने योजना रहेको भए तापनि, सन् २०२० को सुरुदेखि विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड- १९ का कारण नेपालमा लामो समयसम्म लगाइएको अनिवार्य आवागमन प्रतिबन्धका कारण बाध्यतावश सन् २०२१ नोभेम्बरसम्म ढिलाइ भयो। यसका अतिरिक्त, कार्यक्रम सुरु भइसकेपछि सञ्चालनमा आएको इनारमा भूमिगत पानीको स्तर घट्ने जस्ता अप्रत्याशित परिस्थितिहरू पनि उत्पन्न भए।

यस्ता अप्रत्याशित परिस्थितिहरूका कारण समस्या उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावनालाई ध्यानमा राख्दै, DORले स्थानीय बासिन्दाहरूलाई पानी आपूर्ति गर्न वैकल्पिक उपायको रूपमा पानी ट्याङ्करमार्फत आपूर्ति गर्ने पूर्व योजना बनाएको थियो। पानी ट्याङ्करबाट आपूर्ति गर्नु पानी उपलब्ध गराउने सबैभन्दा छिटो र तत्कालका लागि प्रभावकारी माध्यम मानिएको थियो, र सन् २०२१ मे देखि ‘जब विद्यमान पानीका स्रोतहरूमा प्रभाव देखिन थाल्यो’पानी ट्याङ्करहरू आवश्यकताअनुसार सञ्चालन गरिएर स्थानीय बासिन्दाहरूलाई पानी आपूर्ति गरिएको थियो। माग बढी भएको अवधिमा थप पानी ट्याङ्करहरू परिचालन गरिएका थिए। सन् मे २०२४ सम्ममा जम्मा कुल ३,४२५ पटक पानी ट्याङ्करमार्फत पानी आपूर्ति गरिएको थियो, जसको कुल मात्रा २३.९७५ मिलियन लिटर पानी बराबर थियो। यसबाहेक, इनारको भूमिगत पानीको स्तर घटेको अवस्थाको प्रतिक्रियास्वरूप, DORले स्थानीय बासिन्दाहरूसँग नयाँ गहिरो इनारको स्थानबारे परामर्श गरी थप ड्रिलिङ कार्यमार्फत स्थायी खानेपानी आपूर्ति प्रणाली विकास गर्ने काम अघि बढाएको थियो। यी सबै कार्यहरू हाल सम्पन्न भइसकेका छन्।

माथि उल्लेख गरिए अनुसार, कोभिड-१९ महामारीका कारण लामो समयसम्म लगाइएको आवागमन प्रतिबन्ध तथा इनारमा भूमिगत पानीको स्तर घट्ने जस्ता पूर्वानुमान गर्न नसकिने परिस्थितिहरू आयोजना सुरु भएपछि उत्पन्न भएका भएतापनि खानेपानी आपूर्तिमा समस्या देखिन थालेपछि DORले पूर्व-योजनाअनुसार तयार गरिएको ट्याङ्करमार्फत पानी आपूर्ति गर्ने वैकल्पिक उपाय तुरुन्तै कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो, र आयोजनाको निरन्तर कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्दै नकारात्मक प्रभावहरूलाई कम

बनाउन प्रयास गरेको थियो। जाइकाले वैकल्पिक खानेपानी आपूर्ति व्यवस्थासहितका यी उपायहरू निरन्तर अनुगमन गर्दै आएको छ, र सम्भव भएसम्म DOR तथा नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरू (यसपछि संयुक्त रूपमा “आयोजना प्रवर्द्धकहरू” भनिने) लाई स्थानीय बासिन्दाहरूसँग उपयुक्त संवाद कायम राख्न, वैकल्पिक खानेपानी आपूर्ति उपायहरूको उचित रूपमा कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न, र स्थायी खानेपानी आपूर्ति प्रणालीको कामलाई तीव्र बनाउन निरन्तर आग्रह गर्दै आएको छ।

तथापि, प्रभावित स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवन र जीविकोपार्जनसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको खानेपानीको अत्यन्तै महत्वपूर्ण भूमिकालाई ध्यानमा राख्दै सञ्चालन विभागहरूले परीक्षकहरूको अनुसन्धानका निष्कर्षहरूलाई अत्यन्त गम्भीरतापूर्वक लिएका छन्। परीक्षकहरूको सिफारिसहरूको जवाफस्वरूप, सञ्चालन विभागहरूले तलको खण्ड ३ मा उल्लेख गरिएको कार्ययोजनाअनुसार उपायहरू कार्यान्वयन गर्नेछन्।

३. सञ्चालन विभागहरूको कार्ययोजना

१ (स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवन तथा जीविकोपार्जनलाई पूर्ण रूपमा ध्यानमा राख्दै सहकार्य प्रवर्द्धन गर्ने र प्रभावित बासिन्दाप्रति संवेदनशील रहने

पिउने पानी र सिँचाइमा पर्ने प्रभावहरू प्रारम्भिक चरणमै अनुमान गरिएको थियो र वास्तवमा यस आयोजनामा ती प्रभावहरू देखा परेका छन्। पानी आपूर्ति प्रणालीको स्थापना प्रतिरोधात्मक उपायको रूपमा सुरुदेखि नै निर्धारण गरिएको थियो र सो कार्यान्वयन गरिएता पनि त्यसमा ढिलाइ भएको थियो। मानिसहरूको जीवन र स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने खानेपानी परियोजनाको सम्बन्धमा, क्षतिपूर्तिको उपायको रूपमा भूमिगत पानीको स्तर घट्ने वा इनारको पानी सुक्ने जस्ता समस्याहरू उत्पन्न हुनुअघि नै प्रणाली पूर्ण रूपमा सम्पन्न हुनुपर्छ, र त्यसपछि मात्र आयोजना गतिविधिहरू सुरु गरिनुपर्छ। यस आयोजनाका लागि, जाइकाले कार्यान्वयन निकायलाई आयोजना हस्तान्तरणपछि पनि निश्चित अवधिसम्म निरन्तर अनुगमन गर्न, र प्रभावित बासिन्दाहरूको खानेपानी प्रणालीमा कुनै समस्या नआउने सुनिश्चित गर्न, साथै यस्तो अनुगमन भइरहेको छ कि छैन भन्ने कुरा पुष्टि गर्न अनुरोध गर्ने सिफारिस गरिएको छ।

जाइकाले आयोजना प्रवर्द्धकहरूले उचित समयमा आयोजनाका लागि न्यूनीकरण उपायहरू अपनाउने सुनिश्चित गर्न निरन्तर प्रयास गर्नेछ।

प्रभावित आयोजनाको प्रभावित क्षेत्रमा पानी आपूर्ति प्रणालीको विकास हाल पूरा भइसकेको र स्थानीय बासिन्दाहरूका प्रतिनिधिहरू मिलेर बनेको खानेपानी व्यवस्थापन समिति अन्तर्गत पानी आपूर्ति प्रणालीको सञ्चालन भइरहेको भनी पुष्टि भएको छ। भविष्यमा, आयोजनाको हस्तान्तरण पछि निश्चित अवधिसम्म, जाइकाले DORलाई पानी आपूर्ति प्रणालीमा कुनै समस्या छ कि छैन भनी उचित अनुगमन गर्न र त्यस्तो अनुगमनको नतिजा पुष्टि गर्न निरन्तर प्रोत्साहित गर्नेछ।

२) खानेपानी र सिँचाइका लागि भूमिगत पानी तथा पानीको स्रोतमा पहुँच पुनर्स्थापना, र जल उपयोग शुल्क

खानेपानी र सिँचाइका लागि भूमिगत पानी तथा पानीको स्रोतमा पहुँच, आयोजना निर्माण अधिको स्तरमा यथासम्भव पुनर्स्थापना गरिनुपर्छ। कार्यान्वयन निकायको "वाटर लिफ्टिङ्ग परियोजना" बिना ढिलाइ अगाडि बढाउन जाइकाले संवाद मार्फत प्रगतिको पुष्टि गर्न र आवश्यक सहयोग जारी राख्न सिफारिस गरिन्छ।

थप रूपमा, "वाटर लिफ्टिङ्ग परियोजना" को पानी उपयोग शुल्कको सुरुवातका सन्दर्भमा र सडक विभाग तथा चन्द्रागिरि नगरपालिकाबीचको सम्झौता(पत्र अनुसार कार्यान्वयन गरिएको यी पानी आपूर्ति परियोजना, सुरुङ्ग निर्माण आयोजनाका कारण आवश्यक परियोजनाहरू थिए भन्ने पृष्ठभूमिलाई ध्यानमा राख्दै ' जाइकाले सम्बन्धित सरकारी निकायहरू र सरोकारवाला बासिन्दाहरूबीचको निरन्तर संवादका आधारमा सबै सरोकारवालाहरूको सहमतिमा दिगो रूपमा सञ्चालित पानी आपूर्ति परियोजनाका रूपमा साकार पार्न "वाटर लिफ्टिङ्ग परियोजना" र पानी आपूर्ति परियोजना दुवैमा परामर्श प्रक्रियाको प्रगतिको पुष्टि गर्न र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूलाई आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्न सिफारिस गरिन्छ।

DORले " वाटर लिफ्टिङ्ग परियोजना "कार्यान्वयनका लागि यसको प्राविधिक सम्भाव्यता अध्ययन का साथै सम्बन्धित मन्त्रालयहरूसँग समन्वय, छिमेकी नगरपालिकाहरू र स्थानीय बासिन्दाहरूको सहमति आवश्यक हुने जनाएको छ । थप रूपमा, पानी आपूर्ति कार्यक्रम मार्फत नयाँ रूपमा सुरु गरिएका पानी आपूर्ति सुविधाहरू आयोजना सम्पन्न भएपछि सञ्चालन र मर्मतका लागि नगरपालिकाहरूमा हस्तान्तरण गरिनेछ। अन्य क्षेत्रहरूमा जस्तै, यी सुविधाहरू सञ्चालन र मर्मतसम्भारको लागत नेपालको सम्बन्धित कानून र नियमहरू अनुसार स्थानीय बासिन्दाहरूले बाँडफाँड र वहन गर्नुपर्नेछ।

तदनुसार, "वाटर लिफ्टिङ्ग परियोजना" को कार्यान्वयन र आयोजना पूरा भएपछि निःशुल्क पानी आपूर्ति प्रदान गर्ने कुनै पनि विषयका सन्दर्भमा, जाइकाले स्थानीय बासिन्दाहरूबीच थप विवादहरू उत्पन्न नहोस् र निवेदनको प्रभावित क्षेत्रहरू मात्र नभई छिमेकी नगरपालिकाहरू र स्थानीय बासिन्दाहरूलाई पनि ध्यानमा राखेर निष्पक्षता सुनिश्चित गर्न सावधानीपूर्वक विचार आवश्यक रहेको मान्यता गर्दछ।

जाइकाले परामर्श प्रक्रियाको प्रगतिको अनुगमन जारी राखेछ र आवश्यकतानुसार, छिमेकी नगरपालिकाहरू र स्थानीय बासिन्दाहरू सहित सबै सरोकारवालाहरूसँग सावधानीपूर्ण र समावेशी संवाद कायम राखिएको सुनिश्चित गर्न र सबै सरोकारवालाहरूबीचको सहमतिका आधारमा कुनै पनि उपायहरू परीक्षण तथा निर्णय गरिएको सुनिश्चित गर्न आयोजना प्रस्तावकहरूलाई उचित प्रोत्साहन प्रदान गर्नेछ।

३ (सिँचाइमा प्रभाव र बाली नोक्सानीको क्षतिपूर्ति) गैर-कृषि भूमिमा भएको नोक्सानीको क्षतिपूर्ति सहित(

सडक विभाग र सिँचाइ विभागले आधिकारिक रूपमा कृषि भूमि घोषणा र दर्ता भएको जग्गामा नोक्सानी भएको ठाउँमा क्षतिपूर्तिको दाबीहरू स्वीकार गरी समाधान गरिसकेका छन् भनी उल्लेख गरेका छन्। अर्को तर्फ, आधिकारिक रूपमा कृषि भूमि घोषणा वा दर्ता नभएको जग्गामा कृषि गतिविधि सञ्चालन भएको ठाउँमा आयोजनाद्वारा रोजगारी र जीविकोपार्जनमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव परे-नपरेको भनी मार्ग निर्देशनले विचार गर्नुपर्ने दायरामा समेटिएका छन्।

तसर्थ, यी प्रभावहरूलाई ध्यानमा राख्दै उपायहरूका बारेमा विचार गर्न कार्यान्वयन निकाय र अन्य सम्बन्धित निकायहरूलाई अनुरोध गर्न र त्यस्ता उपायहरू उनीहरूले अवलम्बन गर्छन् भनी पुष्टि गर्न जाइकालाई सिफारिस गरिन्छ। थप रूपमा यस्ता उपायहरू उनीहरूले कार्यान्वयन गर्ने सुनिश्चित गर्न अनुरोध गर्न पनि सिफारिस गरिन्छ।

जाइकाले DOR सँग "गैर-कृषि भूमि"मा भएका कृषि गतिविधिहरूले स्थानीय बासिन्दाहरूको जीविकोपार्जनका सन्दर्भमा आयोजनाको कार्यान्वयनबाट प्रभावित भए-नभएको भनी उचित रूपमा मूल्यांकन गरेको सुनिश्चित गर्न जारी राखेछ। यस्ता प्रभावहरू पहिचान भएका ठाउँमा, स्थानीय बासिन्दाहरूले आफ्नो जग्गाको उपयोग कृषि भूमिका रूपमा औपचारिक रूपमा घोषणा गर्नबाट रोक्ने अन्तर्निहित परिस्थितिहरूलाई ध्यानमा राख्दै उपयुक्त उपायहरू विचार र कार्यान्वयन गर्न जाइकाले आयोजना प्रस्तावकहरूलाई प्रोत्साहित गर्नेछ।

४) आवश्यकताका आधारमा अनुगमन वस्तुहरूको समीक्षा र संशोधन, तथा अनुगमन प्रतिवेदनको ढाँचामा सुधार

जाइकाले नियमित अनुगमन मार्फत आयोजनाबाट प्रभावित बासिन्दाहरूको सामाजिक-आर्थिक पक्षमा विशेष ध्यान दिँदै आवश्यकतानुसार अनुगमनका वस्तुहरू (अर्थात् थपिएका कुनै पनि अनुगमनका वस्तुहरू) समीक्षा र संशोधन गर्नसिफारिस गरिन्छ, यद्यपि जाइका र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूबीच छलफलका कार्यविवरणमा अनुगमनको दायरा र वस्तुहरू सहमत भइसकेको थियो। आयोजनाको हस्तान्तरण पछिको लगभग अर्को दुई वर्षसम्म अनुगमन जारी राखिने भएकाले, जाइकाले अनुगमन प्रतिवेदन परीक्षण गर्दा अनुगमन भइरहेको डेटाको प्रतिवेदनका अतिरिक्त जोखिमहरूमा पनि ध्यान दिने जाइका कर्मचारीहरूको ध्यान सजिलै आकर्षित गर्ने प्रतिवेदन ढाँचाका बारेमा कार्यान्वयन निकायसँग छलफल गर्नसिफारिस गरिन्छ। विशेष गरी, अनुगमन वस्तुहरूको सन्दर्भमा, उदाहरणका लागि, शीर्षक थप्दा केही संशोधनहरू, जस्तै: "कार्योजनाभन्दा फरक भएका वस्तु/गतिविधिहरू", "आयोजनाद्वारा तत्काल सम्बोधन गरिएका वस्तु/समस्याहरू (वा "तत्काल उपायहरू आवश्यक परेका वस्तु/समस्याहरू") आयोजना व्यवस्थापनका जिम्मेवार जाइका कर्मचारीहरूको ध्यान बढी आकर्षित गर्नेछ। तसर्थ, कार्यान्वयन निकायसँग ढाँचा र उचित प्रतिवेदन माध्यमहरूबारे छलफल गर्न सिफारिस गरिन्छ।

जाइकाले आयोजना अन्तर्गत आयोजना मूल्यांकनका समयमा सहमत भएका अनुगमन ढाँचाहरूका आधारमा मात्र नभई आयोजना प्रगति प्रतिवेदनहरू सहित आयोजना प्रवर्द्धकहरूबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा पनि प्रभावित बासिन्दाहरूको सामाजिक-आर्थिक पक्षहरू समेतको वातावरणीय र सामाजिक विषयमा अनुगमन सञ्चालन गरेको थियो। जाइकाले हालको ढाँचा वा प्रतिवेदन माध्यमले अनुगमनमा कुनै बाधा उत्पन्न गरेको छैन भनी मान्यता दिँदै, आवश्यकतानुसार र आयोजनाको कार्यान्वयन स्थिति दृष्टिगत गर्दै अनुगमन वस्तुहरू थप्ने वा अनुगमन ढाँचा संशोधन गर्ने सन्दर्भमा प्रयासहरू जारी राख्ने छ।

[समाप्त]